

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Abdülhamid Zurnacı

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğt. Enst.
Arkeoloji ABD.
Doktora Öğr.

abdul.h.zurnaci@hotmail.com

0009-0005-1374-5735

10.56387/ahbvedebiyat.1655121

Gönderim Tarihi: 04.03.2025

Kabul Tarihi: 03.06.2025

Alıntı: ZURNACI, A. (2025).
"Suriye'deki Palmira'nın Kutsal
Alanlarında Roma Kültürel
Etkileşimi". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (12), 1-14.

Suriye'deki Palmira'nın Kutsal Alanlarında Roma
Kültürel Etkileşimi

Bu çalışma, 2019 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalında, Prof. Dr. Kutalmış Gökay danışmanlığında tamamlanan "Hellenistik ve Roma kültürünün Suriye'nin kuzey ve orta bölgesindeki kutsal alanlarla olan etkileşimi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZ: Bu makale, Roma kültürel etkisinin Palmira'daki (Tadmör) dini tapınaklar üzerindeki mimari ve kültürel dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Palmira, Suriye'nin kuzeydoğusunda, Mezopotamya ile Akdeniz arasındaki ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan ve antik dünyada önemli bir ticaret ve kültür merkezi olarak kabul edilen bir şehirdir. Hellenistik Dönem'den itibaren çeşitli kültürel etkileşimlere maruz kalmış, ancak Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında mimari ve dini açıdan özgün bir sentez geliştirmiştir. Roma mimarisinin klasik unsurlarını benimserken, aynı zamanda yerel geleneklerini korumuş ve bu iki unsurun birleşimiyle kendine özgü bir kimlik oluşturmuştur. Bu çalışma, Palmira'daki Bel, Baal-Şamin, Nebo ve Allat tapınakları temelinde, Roma etkisinin dini yapılar üzerindeki izlerini araştırmaktadır. Roma Dönemiyle birlikte Palmira'da görülen mimari değişimler, tapınakların plan, sütun düzeni, kabartmalar ve süslemeler gibi unsurlar üzerinden analiz edilmiştir. Palmira'daki tapınakların Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki kutsal alanlarla benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, Roma ve Yunan tanrıları ile yerel tanrılar arasındaki dini ve ikonografik sentezin nasıl gerçekleştiği ve bu sentezin mimari düzenlemelere nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu araştırma, Roma kültürünün Palmira'daki dini mimari üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmaların sınırlı olması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda, Palmira'nın tarihi ve kültürel mirasının korunması ve belgelenmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Roma mimarisi, Palmira, dini tapınaklar, kültürel sentez, Suriye Roma Eyaleti.

Roman Cultural Interaction in the Sanctuaries of Palmyra in Syria

ABSTRACT: This article examines the Roman cultural influences on the architectural and religious transformation of the temples in Palmyra (Tadmur). Located in northeastern Syria at the crossroads of major trade routes between Mesopotamia and the Mediterranean, Palmyra was a significant commercial and cultural center in antiquity. From the Hellenistic period onward, the city was exposed to various cultural influences, but under Roman rule, it developed a distinctive synthesis that blended classical architectural elements with its own local traditions. While adopting key aspects of Roman architecture, Palmyra maintained its unique identity, integrating Roman influences into its religious and artistic expressions. This study focuses on the temples of Bel, Baal-Shamin, Nebo, and Allat to analyze how Roman architectural elements were incorporated into sacred structures in Palmyra. The architectural transformations observed during the Roman period, including changes in temple layout, column arrangements, relief decorations, and ornamental styles are systematically examined. Additionally, the similarities and differences between Palmyrene temples and religious sites in other parts of the Roman Empire are explored. The research also investigates the synthesis of Greek, Roman, and local deities and how this fusion manifested in both architectural design and religious practices. Given the limited number of studies that provide a comprehensive analysis of Roman influences on Palmyrene religious architecture, this research contributes significantly to the understanding of cultural exchanges in antiquity.

Keywords: Roman architecture, Palmyra, religious temples, cultural synthesis, Roman Province of Syria.

MAKALE BİLGİLERİ / INFORMATION	
Makale Türü Type of Article	Araştırma Makalesi Research Article
Yazarların Katkı Düzeyi Contribution Level of Authors	Birinci Yazar: %100 First Author: %100
Etik Kurul Onayı Ethics Committee Approval	Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur. The study does not require ethics committee approval.
Finansal Destek Financial Support	Çalışmada finansal destek alınmamıştır. The study received no financial support.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. There are no potential conflicts of interest in the study.
Yapay Zekâ Kullanımı Use of Generative AI	Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır. Artificial intelligence was not used in the study.
Değerlendirme Review	İki dış hakem, çift taraflı kör hakemlik. Two external referees, double blind.
Benzerlik Taraması Similarity Screening	Dergipark, intihal.net üzerinden yapılmıştır. The screening was done through Dergipark, intihal.net.
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and that all the studies are mentioned in the bibliography.
Etik İhlal Bildirimi Ethical Violation Report	ahbvedebiyatdergisi@hbv.edu.tr
Telif Hakkı ve Lisans Copyright and License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Giriş

Palmyra (Tedmür), günümüz Suriye'sinde Humus'a bağlı Tedmür ilçesinde yer almaktadır. Şehir, Suriye Çölü'nün ortasında, Halep'in 350 km güneydoğusunda stratejik bir konuma sahiptir. Tarih boyunca, Mezopotamya ile Suriye arasındaki kervan yollarının önemli bir durağı olan Tedmür, zengin su kaynakları ve hurma üretimi ile bilinir. Özellikle Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, Akdeniz, Mısır, Anadolu ve Doğu arasındaki ticaret yollarının kesişim noktası olarak büyük bir ticaret merkezi hâline gelmiştir (Drijvers, 1976: 3). Tedmür adı, ilk kez MÖ 2. binyılda Kültepe ve Mari'de keşfedilen çivi yazılı tabletlerde anılmaktadır (Oppenheim, 1977: 234). MÖ 18. yüzyıldan itibaren Tedmür'ün önemli bir ticaret merkezi olduğu bu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Şehrin ismi, Yunanlılar ve Romalıların bölgeye gelmesiyle "Palmyra" olarak değiştirilmiştir ve bu isim, MÖ 1. yüzyıldan itibaren Yunan ve Roma kaynaklarında yer almaya başlamıştır (Alasad, 2012: 75; İsmail, 1997: 62). Şehir, MÖ 64 yılında Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiş, ancak ticari önemini koruyarak belli bir özerklik kazanmıştır. Roma İmparatoru Hadrianus'un MS 129-130 yıllarında şehre ziyareti sırasında Palmyra, "Özgür Şehir" unvanını almış ve ismi "Hadriane Palmyra" olarak değiştirilmiştir (Sartre, 2005: 512). Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) şehir hızla genişlemiş ve Roma Senatosu üyesi olan Arap Kralı Odena'nın liderliğinde altın çağını yaşamıştır. Odena'nın ardından Kraliçe Zenobia'nın yönetiminde şehir büyük bir genişleme göstermiş ve Mısır da dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir (Pollard, 2000: 298-299). Ancak MS 272-273 yıllarında Roma İmparatoru Aurelianus'un askerleri tarafından şehir yıkılmış ve Palmyra bir daha eski görkemine kavuşamamıştır (Artuç, 2012: 118; Millar, 2004: 184). Roma Dönemi'nden günümüze kalan en önemli yapılar arasında büyük sütunlu yol, kutsal alanlar, anıtsal Hadrian Kapısı, tetrapylon, tiyatro ve agora gibi önemli anıtsal yapılar bulunmaktadır. Anıtsal kemer olan Hadrian Kapısı, şehrin ana girişlerinden biri olarak öne çıkarken, agora kamusal ve sosyal etkinliklerin merkezi olarak işlev görmüştür (Şekil 1).

Palmira'daki Kutsal Alanlar ve Tapınak Mimarisi

Palmira'daki dini tapınaklar, Roma ve yerel mimari unsurların sentezini yansıtan özgün tasarımlarıyla, antik kentin en önemli arkeolojik yapıları arasında yer almaktadır. Bu tapınaklardan en çok incelenenleri arasında Bel Tapınağı, Baal-Şamin Tapınağı, Nebo Tapınağı ve Allat Tapınağı bulunmaktadır. Her bir tapınak, Romalılar ve Tedmür halkı arasındaki kültürel etkileşimi yansıtan farklı mimari tarzların karışımını sunmaktadır. Bu tapınakların Roma mimarisiyle ilişkisini daha ayrıntılı olarak incelemek için şimdi mimari ve ritüel sentezine odaklanacağız.

Palmyra'daki en eski ve en büyük tapınaklardan biri olan Bel kutsal alanı, kentin güneydoğusunda yer almaktadır. Bu tapınak, Bel tanrısı, güneş tanrısı Yarhibol ve ay tanrısı Aglibol'dan oluşan ilahi üçlüye ithaf edilmiştir (Bounni, 1962: 73). Tapınak, eski bir yapının kalıntıları üzerine inşa edilmiş olup, MÖ 44 yılı civarında bazı yapılar eklenmiştir (Teixidor, 1979: 1-4). Bel Mabedi, Palmira'nın dini yaşamında merkezi bir konuma sahiptir. Yerel ve Roma mimari unsurlarını harmanlayan bu yapı, özgün tasarımıyla dikkat çekmektedir. Bel Mabedi, yapay bir kaide üzerine inşa edilmiş olup, Korinth düzeninde dikdörtgen planlı bir yapıdır (205 × 210 metre) (Zihdi, 1972: 40). Kutsal alan, dört tarafı surlarla çevrili olup, üç yönde iki sıra halinde Korinth başlıklı sütunlarla desteklenen revaklarla çevrilidir. Batı tarafında ise tek sıra halinde sütunlar bulunur (Bounni, 1962: 73-75). Tapınağa ana giriş, batı tarafında yer alan geniş bir merdivenle sağlanır ve bu giriş, sekiz sütunla desteklenmiş üç kapıya sahiptir (Şekil 2). Girişin her iki köşesinde birer kule bulunur ve duvarlar değerli süslemelerle kaplıdır (Abdulkarim, 2010: 68). Tapınağın batı tarafında, kurban edilecek hayvanlar için merdivensiz bir rampa bulunur. Bu rampa, tapınağın avlusuna direkt olarak açılır ve sunağa ulaşır. Cella (tapınağın iç kutsal alanı), yüksek bir kaide üzerine inşa edilmiş olup, dikdörtgen şeklindedir (54,6 × 29,52 metre). Cellayı çevreleyen sütunlu revak, yivli Korinth düzeninde 8 × 13 sütundan oluşur ve yaklaşık 18 metre yüksekliğindedir (Kling, 1985: 112). Günümüzde hâlâ bazı sütunları ayakta durmaktadır. Cellanın içinde iki niş bulunur: güneydeki niş, baş tanrı Bel'e adanmışken, kuzeydeki niş diğer tanrılara ayrılmıştır (Wiegand, 1932: 155-157). Cellanın duvarları

çeşitli dekoratif unsurlarla süslenmiştir ve önünde iki sunak bulunur. Ayrıca, tapınak alanında bir su havuzu, ziyafet salonu ve yemek alanı gibi yapılar da mevcuttur (Kling, 1985: 112; Şekil 2.1). Bel Tapınağı hem Doğu hem de Yunan-Roma mimari unsurlarını bir araya getiren özgün bir yapıdır. Yerel mimari unsurlarından biri, sütun başlıklarının üzerindeki pürüzlü üçgen şekilli arşitravlardır (Şekil 2.3). Bu tür dekorasyonlar, Yunan ve Roma tapınaklarında görülmeyen, Doğu kökenli bir özelliktir (Wiegand, 1932: 89). Ayrıca, tapınağın girişindeki yüksek kuleler, Mısır mimarisinin etkilerini yansıtır. Cellanın birkaç katman üzerine inşa edilmesi, Asur ve Babil tapınaklarının mimari tarzını, özellikle Ziggurat yapılarını hatırlatır. Ancak, Roma tapınakları genellikle tek bir podyum üzerine inşa edilmiştir (Kadous, 2000: 94). Cella içindeki iki niş, tanrı heykellerini barındırmak için kullanılmıştır. Bu, Yunan ve Roma tapınaklarından farklıdır, çünkü bu tapınaklarda tanrı heykelleri genellikle cella içindeki bir kaide üzerine yerleştirilir (Şekil 2.4). Ayrıca, Bel Tapınağı'nın revak sütunlarında, heykel yerleştirmek için delikler bulunur (Bounni, 1962: 77). Bel Tapınağı, Palmira'nın dini hayatında önemli bir merkezdi. Her yıl 6 Nisan'da şehrin yıllık bayramı kutlanırdı. Bu bayram aynı zamanda Bel Tapınağı'nın kuruluş günü olarak kabul edilirdi. Törenlere farklı kabilelerden erkekler ve kadınlar katılır, güzel kıyafetler giyer ve buhur, parfüm ve hediyeler getirirlerdi. Tapınağın kâhinleri, kentin üst düzey yetkilileri ve Roma temsilcileri de bu törenlere katılırdı. Törenler sırasında, tanrı heykelleri deve üzerinde taşınır ve hayvanlar kurban edilirdi. Kutlamalar üç gün boyunca devam ederdi (Bounni, 1978: 200). Cella'da bulunan bazı kabartmalar, dini ritüelleri tasvir eder. Örneğin, bir kabartmada bir devenin üzerinde tanrı heykeli veya kutsal bir taş taşınırken, arkasında örtülü kadınlar hediyeler getirir ve erkekler elleri yukarı kaldırarak yürürler (Butcher, 2003: 312). Diğer kabartmalar ise çeşitli dini sahneleri ve mitolojik konuları tasvir eder (Şekil 2.5 ve 2.6).

Baal-Şamin kutsal alanı, Palmira kentinin kuzey tarafında, ana caddeye yaklaşık 200 metre mesafede yer almaktadır. Bu kutsal alan, Palmira'nın gökyüzü, yağmur ve bereket tanrısı olan Baal-Şamin'e adanmıştır (Bounni & Alasad, 1984: 72). Eski bir mabet üzerine inşa edilmiş olan Baal-Şamin kutsal alanı, tarihi MS 1. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Wiegand, 1932: 126). Günümüzde, eski mabedin kalıntıları arasında mezar odası, bazı revaklar ve bir yemek salonu bulunmaktadır. 1956 yılında İsviçre kazı ekibi tarafından keşfedilen bir toplu mezar, MÖ 2. yüzyıla tarihlenmekte olup, Palmira'daki en eski mezar yapılarından birini temsil etmektedir (Teixidor, 1979: 22-23). Kuzey avlusunda bulunan bir yazıtta göre, kutsal alanın tarihi MS 23 yılına kadar uzanmaktadır (Alasad & Dahman, 1963: 104). Bu yazıt, Attai ve Shabhai adlı iki kız kardeşin, Baal-Şamin'e iki sütun bağışladığını belgelemektedir (Saqr, 2009: 172-173). Baal-Şamin tapınağı, bağışçılar ve hayırseverler tarafından desteklenmiştir. Örneğin, MS 66/67 yılında Zebdi adlı bir hayırsever, kuzey avlusuna beş sütun bağışlamıştır (Saqr, 2009: 187). Ayrıca, MS 131/132 yılında Mali-Bin Yarhayi adlı bir bağışçı, güney avlusunu inşa ettirerek tapınağa ithaf etmiştir (Alasad & Dahman, 1963: 103). İmparator Hadrian'ın Palmira'yı ziyaretinin ardından, MS 131 yılında Baal-Şamin tapınağının inşası tamamlanmıştır (Collart & Vicari, 1969: 89). Bu dönemde, Male Agrippa adlı bir bağışçının adı bir sütun üzerine yazılmış ve onuruna bir büst heykeli yaptırılmıştır (Teixidor, 2015: 132). Kutsal alan üç avludan oluşmaktadır (Şekil 3.1). Kuzey salonu, güney salonu ve merkezdeki kutsal alan (Abdulkarim, 2010: 67). Kutsal alan, Korinth düzeninde dikdörtgen planlı olup, 15,5 × 9 metre ölçülerindedir. Yapının uzun eksenini boyunca her iki tarafta da semerdaş şeklinde pencereler bulunmaktadır. Kutsal alanın girişinde, Korinth başlıklı altı sütun bulunmaktadır. Bu sütunların üzerine, bağışçıların ve şehrin önemli kişilerinin heykellerini yerleştirmek için konsollar eklenmiştir (Kling, 1985: 114-230). Tapınağın giriş cephesi üçgen şeklindedir ancak arka duvarında kare formda ve Korinth başlıklı sütunlar birbirine ve duvara yapışık durumdadır (Wiegand, 1932: 123) (Şekil 3.2). Kutsal alanda yaklaşık 80'den fazla yazıt keşfedilmiştir. Bu yazıtların büyük bir kısmı, bağışçılar ve hayırseverler tarafından tapınağa yapılan bağışları belgelemektedir (Collart, 1957: 233). Ancak, dini ritüeller ve törenlerle ilgili yazıtlar oldukça azdır. Kutsal alanın girişinde bulunan bir kabartma, MS 1. yüzyıla tarihlenmekte olup, ortada kanatları açık bir kartal ve yanlarında iki tanrıyı (Aglibol ve Yarhabul) tasvir etmektedir (Dantez & Gawlikowski, 1997: 73-74). Bu kabartma, Baal-Şamin'in en önemli sembollerinden birinin kartal olduğunu göstermektedir. 1969 yılından itibaren Suriye-İsviçre arkeoloji ekibi tarafından restore edilmiştir. Bu restorasyon çalışmaları sırasında, kutsal alanın mimarisi ve işlevleri detaylı bir şekilde analiz

edilmiştir (Gawlikowski & Pietrzykowski, 1980: 421). Restorasyon sürecinde, Baal-Şamin nişinin gerçek şekli yeniden oluşturulmuş ve hayali bir çizimi de yapılmıştır (Bounni & Alasad, 1984: 74) (Şekil 3.3). Kutsal alan, Güney Suriye'deki diğer tapınaklarla mimari açıdan benzerlikler göstermektedir. Örneğin, Kanawat'taki Zeus Tapınağı ve Sanameen'deki Tekh Tapınağı benzer niş planlarına sahiptir. Bu benzerlikler, bölgedeki mimari geleneklerin ve dini inançların yaygınlığını göstermektedir. Ayrıca, Baal-Şamin tapınağı, Bel Tapınağı ile karşılaştırıldığında, daha küçük ölçekli olmasına rağmen daha zengin süslemelere sahiptir. Bel Tapınağı, daha büyük ve anıtsal bir yapı olmasına rağmen, Baal-Şamin tapınağı yerel ve Roma mimari unsurlarını daha karmaşık bir şekilde birleştirmiştir.

Nebo kutsal alanı, Palmira kentinde zafer takı ve tiyatronun yakınında, Bel Tapınağı'nın yaklaşık 100 metre kuzeybatısında ve Baal-Şamin Tapınağı'nın 500 metre güneybatısında yer almaktadır (Bounni, 1963: 45). Bu kutsal alan, edebiyat, şiir ve bilgelik tanrısı Nebo'ya (Yunan ve Roma mitolojisindeki Apollon'a karşılık gelen) adanmıştır. Nebo kutsal alanı ilk olarak 1917'de bir Alman ekibi tarafından kazılmış ve başlangıçta tanrıça Atargatis'e atfedilmiştir (Wiegand, 1920: 112). Ancak 1963-1964 yılları arasında Suriyeli arkeolog Adnan Al-Bounni liderliğinde yapılan kazılarda, Nebo'ya adandığı keşfedilen yazıtlar ve mimari unsurlar ortaya çıkarılmıştır (Al-Bounni, 1965: 89). Ayrıca, Romalı mimar Vitruvius'un eserlerinde Palmira tiyatrosu yakınında bir Apollon tapınağından bahsetmesi, bu kutsal alanın kimliğini doğrulayan ek bir kanıt sağlamıştır (Vitruvius, *De Architectura*: IV.5.1). Tapınağın inşası MS 1. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve MS 2. yüzyılda tamamlanmıştır (Teixidor, 1979: 55). Ancak İmparator Aurelianus'un MS 272/273'te Palmira'yı ele geçirmesi sırasında tahrip edilmiştir. Tapınağın inşasına dair yazıtlar, MS 99 yılından başlayarak 258-259 yılları arasına kadar uzanan bir dönem kapsar. Örneğin, 1963'te keşfedilen bir heykel kaidesi üzerindeki yazıt, MS 145/146 yılında bir Palmyra liderinin tapınağa bağış yaptığını ve oğulları tarafından bir heykel dikildiğini belgelemektedir (Saqr, 2009: 210). Nebo kutsal alanı, yüksek bir kaide üzerine inşa edilmiş olup Korinth düzeninde dikdörtgen planlıdır (20,6 × 9,15 metre) (Al-Bounni, 1965: 92) (Şekil 4.1). Güneydeki geniş bir merdivenle (16,5 metre genişliğinde) ulaşılan giriş, altı Korinth sütunlu bir propylon ile çevrilidir. Ancak günümüze sadece bir sütun ulaşabilmiştir (Collart, 1971: 205). Kutsal alan, ikizkenar yamuk şeklinde (44 × 60 × 78 × 85 metre) bir duvarla çevrilidir. İç avlunun merkezinde, 2,15 metre yüksekliğinde bir podyum üzerine inşa edilmiş bir cella bulunur. Cellanın ekseni kuzey-güney yönünde uzanır ve çevresini Korinth düzeninde 32 sütunlu bir revak süsler (ön ve arka cephede 6, yanlarda 10 sütun) (Wiegand, 1920: 115). Cella içindeki nişte Nebo heykeli yer alırken, nişin yanındaki merdivenler çatıya erişim sağlamaktadır (Al-Bounni, 1965: 95). Cella önünde, kireç taşıdan yapılmış ve 12 sütunla desteklenen bir sunak bulunmuştur. Sunak üzerinde yedi tanrıyı tasvir eden bir kabartma yer alır (Saqr, 2009: 215). Ayrıca, 1966'da keşfedilen bir rölyefte, tahtta oturan Aştar tanrıçası (şehrin koruyucusu), yanında zeytin dalı tutan Tekh tanrıçası (veya Kraliçe Zenobia olduğu iddia edilen bir figür) ve bir kartal tasviri bulunmaktadır (Dantez & Gawlikowski, 1997: 88). Ancak bu rölyefin stilistik analizi, MS 1. yüzyıl sonuna tarihlenmesini desteklemektedir. Nebo kültü, Palmira'nın yerel inançlarında önemli bir yere sahiptir. Tapınakta bulunan tesseralar (kült objeleri) üzerinde Nebo'nun adı ve Nisan ayında düzenlenen ritüeller kayıtlıdır (Teixidor, 1979: 60). Ayrıca, Aştar ve Tekh kültürlerinin varlığı, dini çeşitliliği yansıtmaktadır. Nebo kutsal alanı, mimari açıdan Baalbek'teki Jüpiter Tapınağı ile benzerlikler gösterir. Her iki yapıda da anıtsal girişler, yüksek podyumlar ve sütunlu revaklar kullanılmıştır. Özellikle sunak tasarımları ve cella planları, Fenike kıyıları ile iç bölgeler arasındaki kültürel etkileşimi vurgular (Gawlikowski, 1998: 260). Ayrıca, Nebo Tapınağı'nın Levanten ve Roma mimari unsurlarını harmanlaması, Palmira'nın kültürel sentezini yansıtır.

Al-Lat kutsal alanı, antik kentin kuzeybatısında yer alır. Arapların "Annesi" olarak bilinen bereket ve savaş tanrıçası Al-Lat'a adanan bu alanın en belirgin sembolü aslandır. Al-Lat, Yunan Athena ve Roma Minerva ile eş tutulmuştur (Abdulkirim, 2010: 71). Alan, Roma İmparatoru Diocletian'ın askeri kampı olarak kullanılmış, ancak 1974-1980 yılları arasında Michał Gawlikowski liderliğindeki Polonyalı ekip tarafından kazılarak ortaya çıkarılmıştır. 2005 ve

2006'da yapılan kısa kazılarla alanın sınırları belirlenmiştir (Gawlikowski, 2008: 531). Tapınağın tarihi beş evreye ayrılır: İlk evre MÖ 1. yüzyıl sonundan MS 4. yüzyıl sonuna kadar uzanır (Şekil 5.1). Bu döneme ait en eski yazıt, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen iki dilli (Yunanca-Palmyraca) bir ithaftır (Teixidor, 1979: 62). Aynı evrede, avlu girişinde üzerinde "Kutsal alanında kan dökmeyen, Al-Lat tanrıçayı onu kutsasın" yazılı 3,5 m yüksekliğinde mermer bir aslan heykeli bulunmuştur (Hendrik-Drijvers, 1978: 61). İkinci evre MS 54-144 arasına tarihlenir; bu dönemde Korinth düzeninde altı sütun ve MS 114 tarihli iki dilli bir yazıt keşfedilmiştir (PAT. 1608; Cusini, 2005: 19). Üçüncü evrede (MS 2. yüzyıl) merkeze 7,35 × 5,5 m boyutlarında bir cella ve anıtsal bir propylon eklenmiştir. Bu evrede, MS 1. yüzyıl ortalarına tarihlenen mermer bir Athena heykeli ortaya çıkarılmıştır (Gawlikowski, 1977: 267). Dördüncü evrede (MS 2. yüzyıl sonu – 3. yüzyıl başı) İmparator Aurelianus tarafından tahrip edilen tapınak, Diocletianus Dönemi'nde restore edilmiştir (Gawlikowski, 2008: 536). Son evrede (MS 4. yüzyıl sonu) Theodosius Dönemi'nde tamamen yıkılmıştır (Gawlikowski, 2014: 81) (Şekil 5.2). Kutsal alan, 29 × 46 m boyutunda bir avlu ve merkezde 9,2 × 18,2 m ölçülerinde dikdörtgen bir cella içerir (Gawlikowski, 2008: 533). Doğu girişinde altı sütunlu bir propylon bulunurken, cella önünde dört sütun yer alır (Şekil 5.3). Sunak, cella içinde konumlanmış olup MÖ 6. yüzyıla tarihlenir (Hendrik-Drijvers, 1978: 61). Tapınaktaki çok sayıda heykel ve kabartma, Palmyra'daki diğer tapınaklarla kıyaslandığında zengindir (Gawlikowski, 2014: 80). Özellikle aslan tasvirleri, Palmyra, Dura-Europos ve Hatra gibi kentlerdeki örneklerle benzerlik gösterir. Bel Tapınağı'ndaki kabartmalarla tematik paralellikler, rahip sınıfının ortaklığına işaret edebilir (Smith, 2013: 209-210). Ayrıca, propylon üzerindeki iki dilli yazıtta Athena ve Al-Lat isimleri yan yana geçmektedir. Mimari tasarımda, cella içine yerleştirilen sunak, geleneksel Semitik tapınaklardan farklılık gösterir; bu durum, genişleme sürecinde dini geleneklerin harmanlandığını düşündürür (Segal, 2013: 90-91).

Palmira Tapınaklarında Roma Mimari ve Kültürel Etkileri

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Palmira, Roma'nın mimari ve dini etkilerini yerel geleneklerle harmanlayarak özgün bir kültürel kimlik oluşturmuştur. Palmira'daki tapınaklar, Roma mimarisinin klasik unsurlarını (Korinth sütun başlıkları, kemerler ve tiyatrolar) taşıırken, aynı zamanda yerel dini semboller ve ritüellerle zenginleştirilmiş süslemeleriyle dikkat çeker. Bu sentez, Palmira'nın Doğu ile Batı arasında bir kültürel köprü işlevi görmesini sağlamıştır.

Palmira'daki tapınaklar, Roma İmparatorluğu'nun diğer kutsal yapılarıyla karşılaştırıldığında kendine özgü özellikler barındırmaktadır. Örneğin, Baalbek'teki Jüpiter Tapınağı, devasa boyutları ve anıtsal sütunlarıyla klasik Roma mimarisinin ihtişamını yansıtırken, Palmira'daki tapınaklar daha kompakt yapılar olup yerel süslemeler ve kültürel unsurlarla zenginleştirilmiştir. Bu tapınak, Palmira'daki tapınaklardan daha büyük ve daha az süslemeli bir tasarıma sahiptir. Buna karşılık, Palmira'daki Bel Tapınağı ve Baalshamin Tapınağı, daha küçük ölçekli olmalarına rağmen yerel ve Roma unsurlarının karmaşık bir şekilde birleştirildiği zengin süslemeleriyle özgün bir mimari tarz sergiler.

Şam'da yer alan Roma Jüpiter Tapınağı, mimari ölçekte Baalbek'teki büyük tapınakla kıyaslandığında daha mütevazı bir yapıya sahip olsa da klasik Roma mimari unsurlarını barındırmaktadır. Ancak, Şam'daki tapınaklar daha sade bir tasarıma sahipken, Palmira'daki tapınaklar yerel dini semboller ve mitolojik figürlerle zenginleştirilmiş süslemeleriyle dikkat çeker. Bu durum, Palmira'nın Roma etkisini yerel geleneklerle nasıl harmanladığını açıkça gösterir (Krencker, 1938: 272-275).

Anadolu'daki Roma Dönemi tapınakları da Palmira'daki tapınaklarla ilginç karşılaştırmalar sunar. Örneğin, Efes'teki Artemis Tapınağı, antik dünyanın yedi harikasından biri olarak, devasa boyutları ve İyonik sütunlarıyla ünlüdür. Bu tapınak, Roma ve Yunan mimarisinin etkilerini taşıırken, Palmira'daki tapınaklar gibi yerel unsurları bünyesinde barındırmaz. Artemis Tapınağı'nın süslemeleri, Yunan mitolojisinden sahneler içerirken, Palmira'daki tapınaklar yerel tanrılar ve dini ritüellerle ilgili motiflerle bezenmiştir. Ankara'daki Augustus Tapınağı ise, Roma mimarisinin klasik unsurlarını yansıtan daha küçük ölçekli bir yapıdır. Bu tapınak, Au-

gustus'un başarılarını anlatan Latince yazıtlarla süslenmiştir. Palmira'daki tapınaklarla karşılaştırıldığında, Augustus Tapınağı daha sade bir tasarıma sahipken, Palmira'daki tapınaklar yerel dini semboller ve mitolojik figürlerle zenginleştirilmiş süslemeleriyle öne çıkar. Aizanoi'daki Zeus Tapınağı, Anadolu'daki bir diğer önemli Roma Dönemi tapınağıdır. Bu tapınak, devasa Dorik sütunları ve mitolojik sahnelerle süslenmiş kabartmalarıyla dikkat çeker. Palmira'daki tapınaklarla karşılaştırıldığında, Zeus Tapınağı daha anıtsal bir tasarıma sahipken, Palmira'daki tapınaklar yerel dini unsurların daha belirgin olduğu bir mimari tarz sergiler.

Palmira, Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Roma mimarisinin etkilerini yerel geleneklerle harmanlayarak özgün bir mimari ve dini kimlik geliştirmiştir. Baalbek ve Şam gibi şehirlerdeki tapınaklar, Roma'nın mimari gücünü ve ihtişamını yansıtırken, Palmira'daki tapınaklar yerel kültürün ve dini inançların derin izlerini taşır. Anadolu'daki tapınaklarla karşılaştırıldığında ise, Palmira'nın tapınakları yerel unsurların daha belirgin olduğu bir mimari tarz sergiler. Bu durum, Palmira'nın stratejik konumu hem ticaret hem de dini törenlerin merkezi olmasını sağlamış ve bu, şehrin Doğu ile Batı arasında kültürel bir köprü işlevi görmesini desteklemiştir. Roma etkisi, Palmira'nın mimari ve dini yapısını zenginleştirmiş, ancak yerel unsurlar da bu etkileşimin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Tablo 1'de özetlendiği üzere, Palmira'daki tapınakların yerel mimari özellikleri ile Yunan-Roma tarzı arasındaki temel farklarını sistematik olarak göstermektedir. Bu farklılıklar sadece yapısal düzenlemeleri değil, aynı zamanda dini ritüellerin uygulanış biçimini de kapsamaktadır. Bu nedenle, tapınak mimarisindeki değişimlerin kültürel etkileşim açısından nasıl şekillendiği daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 1: Tedmür tapınaklarının Yerel-Doğu ve Yunan-Roma Mimarisi Arasındaki temel farklar.

Özellik	Doğu Mimarisi (Yerel)	Yunan-Roma Mimarisi
Dini Törenler	• Bel Tapınağı: Halk, tapınağı tavaf eder ve sunak etrafında kurban ritüelleri yapar. • Baal Shamin ve Nebo Tapınakları: Özel festival günlerinde kurban ve törenler düzenlenir. • Allat Tapınağı: Kadınların da katıldığı özel dini ritüeller vardır.	Merkezi bir sunak etrafında düzenli ve resmi ritüeller yapılır.
Dekoratif Detaylar	• Bel ve Allat Tapınakları: Tırtıklı sütun başlıkları, doğuya özgü kabartmalar ve nişler. • Baal Shamin ve Nebo Tapınakları: Çiçek motifleri ve geometrik şekillerle süslemeler.	Korinth ve İyon tarzında sütun başlıkları, geometrik ve düzenli süslemeler.
İç Düzen ve Kutsal Alanlar	• Bel Tapınağı: Cella içinde birkaç niş ve tanrı figürleri için özel alanlar. • Nebo Tapınağı: Tanrı heykelleri için özel nişler ve kutsal havuzlar. • Allat Tapınağı: İç kısımlarda tanrıça Allat'a ayrılmış alanlar.	Merkezi bir platformda tek tanrı heykeli, genelde niş kullanılmaz.
Genel Tasarım ve Yapı	• Bel Tapınağı: Çok katmanlı ziggurat benzeri bir yapı ve yüksek kuleli giriş. • Baal Shamin Tapınağı: Daha sade, tek katlı, ancak yerel özelliklere sahip. • Nebo Tapınağı: Asur-Babil tarzına benzer yüksek platform kullanımı. • Allat Tapınağı: Ortadoğu mimarisine özgü simetrik yapılar.	Tek bir yüksek platform (podyum) üzerinde sade ve simetrik yapılar, kuleler bulunmaz.
İç Düzen ve Kutsal Alanlar	• Bel Tapınağı: Cella içinde birkaç niş ve tanrı figürleri için özel alanlar. • Nebo Tapınağı: Tanrı heykelleri için özel nişler ve kutsal havuzlar. • Allat Tapınağı: İç kısımlarda tanrıça Allat'a ayrılmış alanlar.	Merkezi bir platformda tek tanrı heykeli, genelde niş kullanılmaz.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

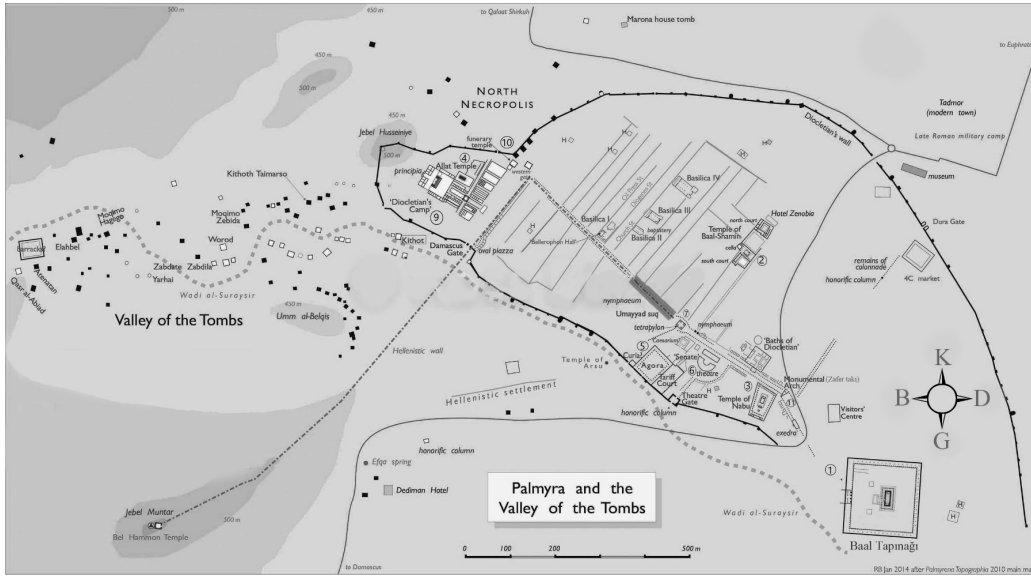
Bu çalışma, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Suriye Eyaleti'ndeki mimari bezemeler üzerindeki Roma etkisinin sadece yabancı sanatsal unsurların ithaliyle sınırlı olmadığını, aksine karmaşık bir kültürel etkileşim ve karşılıklı adaptasyon süreciyle karakterize edildiğini ortaya koymaktadır. Palmira'daki tapınaklar, Roma ve yerel mimari unsurların bir araya gelerek hem Roma hem de yerel kültürel kimliği yansıtan özgün bir mimari stil geliştirdiğini göstermektedir. Roma mimarisinin etkisi, Palmira'da sadece taklit edilmemiş, aynı zamanda yerel geleneklerle harmanlanarak yeniden yorumlanmıştır. Palmira, Roma unsurlarını kendi kültürel ve dini bağlamına uyarlayarak özgün ve yenilikçi bir mimari üretim gerçekleştirmiştir. Palmira'daki bu kültürel etkileşim, şehrin Roma İmparatorluğu içindeki siyasi ve sanatsal konumunu güçlendirme amacının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, Palmira'daki mimari bezemeler, Roma etkisinin sadece doğrudan bir yansıması olmanın ötesinde, yerel geleneklerle etkileşime girerek şekillenen dinamik bir kültürel sentezin ürünüdür. Palmira, Roma İmparatorluğu'nun sanatsal kimliğine yalnızca katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda Roma ve Doğu kültürel unsurlarının dinamik bir sentezini oluşturarak özgün bir mimari ekol geliştirmiştir. Bu durum, eski kültürler arasındaki etkilerin tek yönlü değil, karşılıklı ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

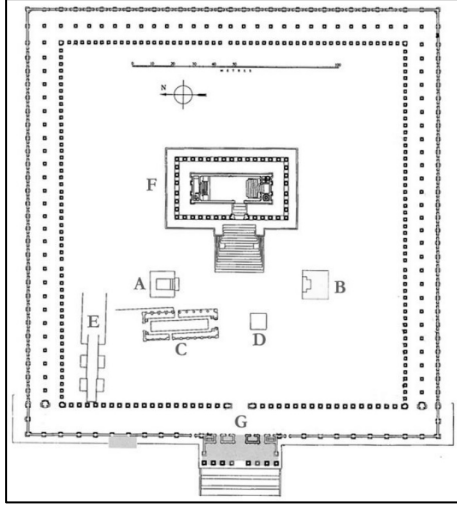
- ABDULKERİM, M. (2010). *Şam Bölgesi'ndeki Klasik Antik Eserler*. Şam Üniversitesi Yayınları. (Essâr el-Ausur el-klasikiye fi Bilaad el-Şam).
- ALASAD, K. – DAHMAN, R. (1963). "Palmyra'da Baal-Şamin Tapınağı kutsal alanının restorasyonu", say. 19, ss. 103-117. (Tarmeim Meherab el-Haram fi-Mabed Baals-hamin fi Tadmur).
- ALASAD, K. (2012). "Tadmür'ün tarihin sayfaları ". *MBD-S*. (2012) say. 15-16, ss. 75-88. (Safahat mn Tarik Tadmur).
- AL-BOUNNİ, A. (1965). "Palmyra'daki bulunan bir rölyef ilgili, yeniden değerlendirmesi". SAY. (1965) say. 15-1, ss. 3-15. (Muzakkara Hawla Menhuteh Tadmuriye Jadedeh).
- ARTUÇ, N. (2012). *Suriye, Filistin ve Batı Arabistan Eski Eserleri*. Ankara.
- BOUNNI, A. – ALASAD, H. (1984). Palmyra. Şam. (Tadmur).
- BOUNNI, A. (1978). Tadmor ve Tadmorlular. Şam: Suriye Kültür Bakanlığı Yayınları. (Tadmor wa Altedmurein).
- BOUNNİ, A. (1962). Palmyra'nın Sanat, Suriye'de sanat tarihinin dizisi, SY 1, New York University. (el-Fen al-Tadmoryi).
- BUTCHER, K. (2003). *Roman Syria and the Near East*. London.
- COLLART, P. – VİCARİ, J. (1969). Le sanctuaire de Baalshamin à Palmyre I-II, Topographie et architecture, Rome.
- COLLART, P. (1957). "Baal-Şamin Tapınağı Tadmur'da". Çev. A. Bounni, SAY. (1957), say. 7, ss. 227-236. (Mabed Baalshmen fi Tadmur).
- CUSSINI, E. (2005). A Journey to Palmyra, Culture and History of the Ancient Near East, vol. 22, Netherlands.
- DANTEZ, J. M. – GAWLIKOWSKI, M. (1997). Suriye'nin Tapınağı. Çev. M. D. Al-Huri. Şam. (Almabed Alsuri).
- DRIJVERS, H. J. W. (1976). The Religion of Palmyra. Leiden.
- GAWLIKOWSKI, M. – PIETRZYKOWSKI, M. (1980). "Sculptures du temple de Baalshamin à Palmyre". Syria, (1980), vol. 57-2, ss. 421-452.
- GAWLIKOWSKI, M. (2008). "Palmyra: Excavations in The Allat Sanctuary 2005-2006". PAM. XVIII, Reports (2006), ss. 531-541.
- GAWLIKOWSKI, M. (2014). "Gods and temples of Palmyra". MAES. (2014), 15-3, ss. 76-91.
- HAMMAD, M. (2006). Lire l'espace, comprendre l'architecture : essais sémiotiques, Librairie Orientaliste Paul, Paris.
- HENDRIK, J.W. D. – DRIJVERS, H.H. W. (1978). "A New Sanctuary at Palmyra". AIA, Archaeology, vol. 31, No. 3 (May/June 1978), ss. 60-61.
- İSMAİL, F. (1997). Eski Aramice. Halep üniversitesi yayınları. (el-Loğa el-Aramye el-Qademih).
- KADOUS, İ. (2000). Yunan ve Roma Dönemlerinde Levant eserleri. İskenderiye Üniversitesi. (Assar Alalam Alarabi fi Alasreen Alyunani wo Alromani).
- KLINGLE, H. (1985). Suriye'nin eski eserleri. çev. Kassim Tuir. Şam: Suriye Kültür Bakanlığı yayınları. (Assar Suriye Alkadime).

- KRENCKER, D. (1938). Römische Tempel in Syrien, Archäologisches institut des Deutschen Reichs, Berlin.
- MİLLAR, F. (2004). Government, Society, and Culture in the Roman empire, Rome, the Greek world, and the East, vol. 2, London.
- OPPENHEIM, M.V. (1977). Tell Halaf. Paris.
- POLLARD, N. (2000). Soldiers, Cities, and Civilians in Roman Syria. University of Michigan Press.
- SAQR, Ali. (2009). Palmyra Eski Yazıtları. Şam. (Alnukush Al-Tadmoryi Alqademi).
- SARTRE, M. (2005). "The Arabs and the Desert Peoples". In A. Bowman, A. Cameron, & P. Garnsey, CAH. VII,2005, ss. 498-520.
- SEGAL, A. (2013). Temples and Sanctuaries in the Roman East. Oxford.
- SMITH, A.M. (2013). *Roman Palmyra: Identity, Community and State Formation*. Oxford.
- TEIXIDOR, J. (1979). *The Pantheon of Palmyra*. Leiden.
- WIEGAND, T. (1932). Palmyra - Ergebnisse der Expeditionen von 1902 und 1917, Berlin.

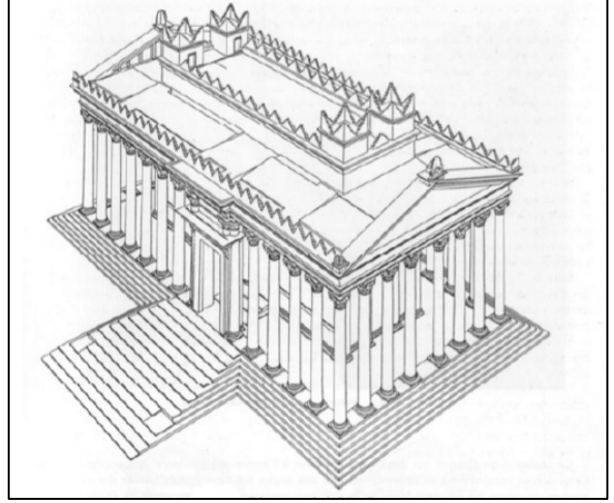
EK

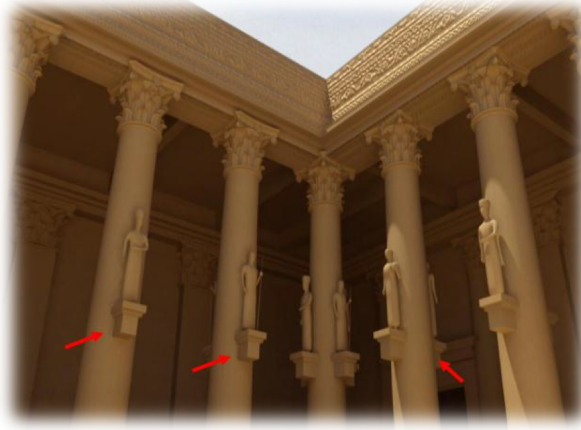
Şekil 1. Palmyra kenti genel planı. (Cussini, 2005: 160)

Şekil 2.1 Palmira, Bel Tapınağı planı (Hammad 2006: 232).

Şekil 2.2. Palmira, Bel Tapınağı, cella planı iki boyutlu görüntüsü (Maumoon, 2010: 68).

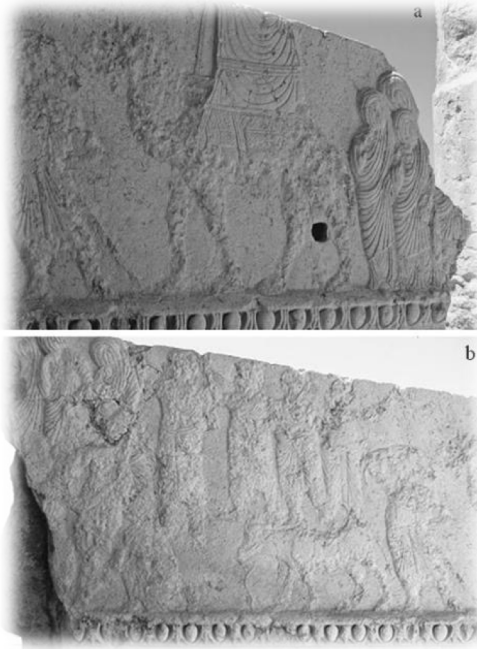
Şekil 2.3. Palmira, Bel Tapınağı, revak sütunlarını bedeni üzerinde, heykellerin tutacağı için delik vardır. Photoshop aracılığıyla hayali görüntüsü.

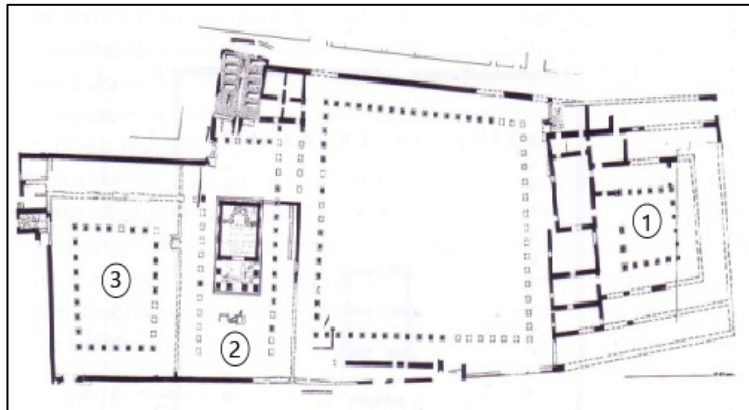
Şekil 2.4. Palmira, Bel Tapınağı, Arşitrav üzerinde pürüzlü üçgen şekiller bulunmaktadır (Klinğil, 1985: 218).

Şekil 2.5. Bel Tapınağı temellerinden kurtarılan bir kabartma, solda Herakles, diğer tarafta Palmyra'nın üçlü tanrıları Bel, Yarhabul ve Acibul tasvir edilmiş olup kireçtaşından yapılmış, 34,5 x 21 cm. boyutlardadır. Şam Ulusal Müzesinde sergilenmektedir (Teixidor, 1979, lev. XXXI: 170).

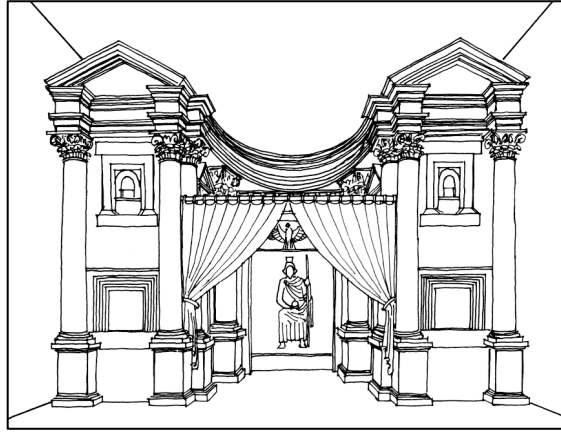
Şekil 2.6. Palmyra Bel Tapınağı, cella duvarında bulunmuş bir kabartma (Smith, 2013: 100).

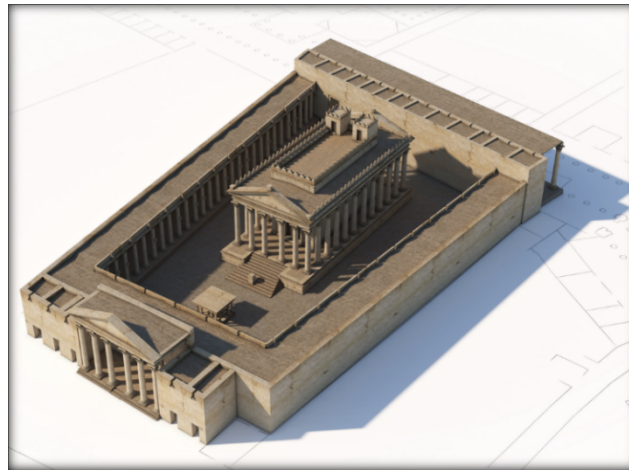
Şekil 3.1. Baal-Şamin Tapınak Planı: (Gawlikowski – Pietrzykowski, 1980: 444).

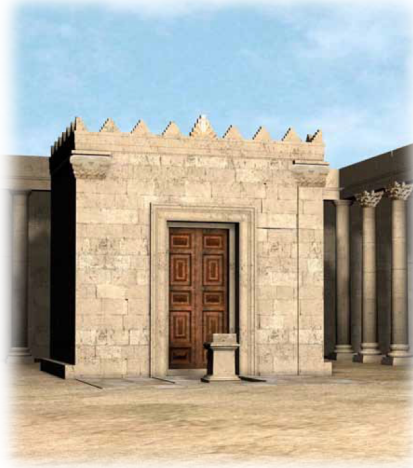
Şekil 3.2. Baal-Şamin Kutsal Alanı kuzeyden bir görüntüsü (Smith, 2013, Figure 1.13: 23).

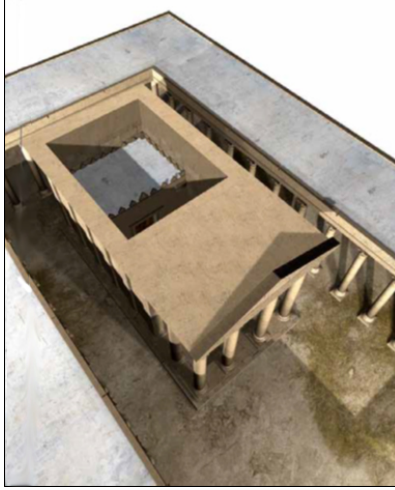
Şekil 3.3. Baal-Şamin Kutsal Alanı, üç tanrının beraber, Baal-Şamin kutsal alanında kültü olup, kült heykelleri de bulunmaktadır (Gawlikowski – Pietrzykowski, 1980: 434).

Şekil 4.1. Nebo Tapınağı, cella planı üç boyutlu görüntüsü (Jacques Seigne / Nicolas Nony. Ministère de la Culture 2019).

Şekil 5.1. Palmyra, Allat Tapınağı erken dönemi, üç boyutlu bir görüntü (Gawlikowski, 2014, fig. 7: 89).

Şekil 5.2. Palmyra, Allat Tapınağı geç evresi, üç boyutlu bir çizim (Gawlikowski, 2014, fig. 8: 90).

Şekil 5.3. Palmyra'daki Allat Tapınağı doğudan bir görüntü (Hendrik – Drijvers, 1978: 60).